

A megszemélyesítés regiszterspecifikus mintázatai magyar nyelvű online sajtószövegekben

Simon Gábor

ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék

Összefoglaló¹

A tanulmány a magyar nyelv megszemélyesítő szerkezeiteinek korpuszvezérelt elemzését mutatja be, két online sajtóregiszter specifikus mintázatainak összehasonlításán keresztül. A megszemélyesítő jelentésképzést a kognitív nyelvészet keretein belül értelmezi, részletezve a megszemélyesítések metonimikus jellegét. Az elemzés elsősorban a megszemélyesítő kifejezések korpuszbeli azonosítására épül, amelyet egy nemzetközi módszer magyarrá adaptálásával és kiterjesztésével valósított meg a kutatás. A megszemélyesítések annotálása ebben az eljárásban kiterjed a perszonifikációban közreműködő szerkezettagok címkézésére, a köztük lévő szemantikai viszonyok jelölésére, valamint a megszemélyesítő jelentés lexikális szemantikai minőségének feltérképezésére. Az elemzés során magyar nyelvű online autótészték és külpolitikai kommentárok összevetése történik, amelynek legfőbb eredményei a következők: (i) a megszemélyesítő kifejezések hasonló relatív gyakorisággal jelennek meg mindkét regiszterben, ugyanakkor (ii) a kommentárszövegek megszemélyesítései idiomatikusabbnak bizonyulnak, valamint (iii) a lexikális minőségben is statisztikailag szignifikáns különbségek mutathatók ki a két mintában.

Kulcsszavak: megszemélyesítés, korpusz, annotálás, regiszter

1. Problémafelvetés

A megszemélyesítés közismert módja a nyelv figuratív használatának: legáltalánosabban olyan gondolatalakzatként tárgyalják, amely elvont fogalmakat, élettelen tárgyakat, illetve növényeket és állatokat élőként, illetve emberi jellemzőkön keresztül mutat be (Sájtér 2008). Közismertségével és látszólagos egyszerűségével azonban éles ellentétben áll összetett konceptuális szerveződése és nyelvi változatossága. Jelen tanulmány a második aspektusára összpontosít, ám érdemes azt is röviden megjegyezni, hogy a megszemélyesítő jelentés fogalmi struktúráként több alternatív, vagy még inkább egymást kiegészítő modellálást kapott a kognitív nyelvészetben (részletesen l. Simon (2022b) és Dorst (2011), további szakirodalmi hivatkozásokkal): fogalmi metaforaként is két általános elemzése ismert (az ember fogalmát forrástartományként alkalmazó ontológiai metafora, valamint az események cselekvések generikus metafora), emellett külön integrációként történő elemzésére is

¹ A tanulmány a Lancaster University Corpus Linguistics 2023 című konferenciáján 2023. július 3-án megtartott előadásom alapján készült. Ezúton köszönöm a tanulmány két lektorának, hogy javaslataikkal segítették a kutatás érthetőbb és világosabb bemutatását.

tettek javaslatot. Egyszerűnek tűnő, de korántsem egyöntetű a megszemélyesítő jelentés műveleti kibontakozása.²

Még kevesebbet tudunk ugyanakkor azokról a nyelvi szerkezetekről, amelyek az ilyen jelentéseket kezdeményezik. Alakzatként történő általános ismertetése ugyan kiter különböző grammatikai szerveződési mintákra (predikatív szerkezet, minőségjelzős szerkezet, értelmező jelzős szerkezet, birtokos jelzős szerkezet, főnév, határozó, megszólítás, l. Sájter (2008)), ezek a minták azonban nem alkotnak homológ sort a grammatikai tudásunk szempontjából (szófaji, szintaktikai, sőt, pragmatikai kategóriák is megjelennek a leírásban), és még kevésbé feltárt a szerkezeti minták gyakorisági megoszlása, azaz a tipikusság dimenziója a magyar megszemélyesítő nyelvhasználatban. (Kivételt képez ez alól Galac 2022-es vizsgálata (Galac 2022), amely korpuszbeli disztribúciót elemez, igaz egyetlen specifikus terület, az olfaktorális érzékelés nyelvi reprezentációja terén.) Egyetérthetünk tehát ma is Aletta G. Dorst 2011-ben tett megállapításával: „alig végeztek empirikus kutatást a megszemélyesítés különböző diskurzusbeli megvalósulásairól (Dorst 2011: 113–114).³

Ennek az ismeretlen területnek a feltérképezését tűzte ki célul „A magyar nyelv megszemélyesítő szerkezeteinek korpuszvezérelt vizsgálata” című kutatási projekt, amelynek legfőbb eredménye egy részletesen annotált és elemzési lehetőségeket kínáló kutatói korpusz. A PerSE (Personifying Structures Encoded) korpusz automatikusan előfeldolgozott és manuálisan annotált szövegeket tartalmazó adatbázis, amelyben a megszemélyesítő szerkezetek azonosítva és több szinten címkézve vannak (l. Simon 2022a). A korpusz ugyan még fejlesztés alatt áll, ám már a jelenlegi állapotában is lehetővé teszi különböző típusú szövegek összehasonlítását a bennük azonosítható megszemélyesítő szerkezetek mintázatai mentén.

Ilyen összehasonlításra vállalkozik jelen tanulmány, melyben azt vizsgálom, van-e mennyiségi és minőségi különbség a magyar nyelvű online autótesztek és külpolitikai elemzések megszemélyesítő nyelvhasználatában. E két sajtóregiszter kiválasztását a bennük lévő viszonylag nagy számú perszonifikáció motiválta: a kutatói korpusz pilot változatába eleve autótesztek kerültek arra az előzetes megfigyelésre alapozva, hogy azok gyakran személyesítik meg a bemutatott modelleket; a külpolitikai eseményekről (másként „államközi viszonyokról”, *interstate relations*, IR) folytatott angol nyelvű sajtódiskurzus megszemélyesítő nyelvhasználatáról pedig már végeztek korpuszelemzéseket éppen tíz évvel ezelőtt (Twardzisz 2013), amelynek tanulságai összevethetők a magyar korpusz eredményeivel. A korpuszba emelt szövegek feldolgozásától tehát nem csupán a magyar nyelven belüli változatosság kirajzolódása várható, hanem hasonló műfajú, de különböző nyelvű szövegek nyelvspecifikus tendenciái is megfigyelhetők. (Noha ezt, mint látni fogjuk, némiképp korlátozzák a kétféle korpuszvizsgálat módszertani különbségei.)

² Mivel jelen tanulmány egy empirikus korpuszvizsgálat eredményeit ismerteti, nincs mód kitérni benne sem a megszemélyesítés összetett kognitív hátterére, sem a perszonifikáció, antropomorfizáció és animizáció viszonyára, jóllehet ezek fontos aspektusai a jelenségnek. Az előbbihez javasolható Bocharova (2016) gondolatmenete a megszemélyesítés viszonyáról a testben létesült elméhez. A megszemélyesítéssel érintkező további kategóriák tárgyalására l. Bernini (2023) és Simon (2021) argumentációját, amely kontinuumot tételez megelevenítés és megszemélyesítés között.

³ „[H]ardly any empirical work has been done on the different manifestations of personification in discourse.”

Mielőtt a vizsgálat fókuszában álló megszemélyesítésekre rátérnék, szükségesnek tűnik egy rövid terminológiai megjegyzés. Nem magától értetődő ugyanis az összehasonlítani kívánt szövegek besorolása, szövegtipológiai felcímkézése. Ha a szövegtípus kognitív nyelvészeti fogalmát vesszük alapul (Tolcsvai Nagy, 2001: 334–338 alapján), olyan sémaként értelmezhetjük, amely tipikus helyzetekben tipikus cselekvések mentén formálódó szövegek tipikus jellemzőit szervezi egybe, a sémászűrűség elvontabb szintjén, prototípushatással. Mind az autótészték, mind a külpolitikai elemzések az érvelő-magyarázó (kommentár típusú) sajtóműfajokhoz tartoznak (Jobst 2008: 130), hiszen bár a tárgyak eltérő, mindkét diskurzustípus meghaladja az olvasó pusztá tájékoztatását, sokkal inkább az argumentatív meggyőzés a céljuk. Ha pedig a szövegtípussémák leírásának kognitív nyelvészeti szempontjait vesszük tekintetbe (a kifejtettség mértéke nagy, a nézőpont jelölve van, kommunikációs színterük a tudósítás, a kommentár és a kritika metszetében jelölhető ki, értelemszerkezetüket a bemutatott autómodell és a tárgyalt külpolitikai esemény(sor) határozza meg, általános szerkezetük sem mutat nagyfokú eltéréseket), akkor voltaképpen mindkét diskurzus az argumentatív online sajtóműfaj kategóriájába tehető. Mivel tehát nincs olyan mértékű eltérés közöttük, amely indokolná külön szövegtípusokba sorolásukat (amely természetesen nem jelenti a teljes azonosíthatóságukat sem), a téma (gépjárművek, illetve államközi, nemzetközi politikai viszonyok) mentén történő megkülönböztetés tűnik a leghatékonyabbnak jelen elemzésben: a vizsgált szövegeket a kommentár jellegű online sajtódiskurzus regisztereiként különböztetem meg (hivatkozva Sólyom (2015) ugyancsak szaknyelvi nyelvhasználatra irányuló elemzéseire), a feltárt mintázatokat pedig regiszter-specifikus tendenciákként értelmezem (nem részletezve ezen a ponton a regiszter fogalmának tágas értelmezési tartományát, l. Tolcsvai Nagy (2012) és Simon (2012)).

A tanulmány először rögzíti a megszemélyesítés értelmezését és azonosításának elméleti, illetve módszertani kereteit (2.), majd bemutatja a PerSE korpusz kialakítását, felépítését, és a vizsgálat infrastruktúráját (3.). Ezt követően részletezi az eredményeket mind kvantitatív, mind kvalitatív szempontból (4.). A tanulmányt a legfőbb következtetések összefoglalása zárja (5.).

2. A megszemélyesítés kognitív korpusznyelvészeti elemzése: elméleti háttér és kutatási előzmények

A megszemélyesítés mibenléte, fogalmi szerveződése és nyelvi-szemantikai sémái tekintetében is összetett jelenség. A szűk értelemben vett perszonifikáció (vagyis az emberi cselekvésekkel és viselkedési jellemzőkkel történő felruházás) mellett a fogalom tágabb hatókörébe tartozik az antropomorfizáció (tehát az emberi testet alapul vevő reprezentálás), sőt, az élettelen entitások élővé tétele, vagyis az animáció (Sájtér 2008), más terminussal elanifikáció (Bernini 2023; Simon 2021) különböző esetei (zoomorfizáció, biomorfizáció). Sőt, a retorikai hagyomány a prozopoeia, vagyis a hangadás alakzatán keresztül nem élő vagy elvont entitások beszéltetését is a megszemélyesítés tárgykörébe utalja (l. Melion–Ramakers 2016; Blankfield 2022). Jelen kutatásban a megszemélyesítés szűk, azaz humáncentrikus értelmezését alkalmazom, mely szerint egy tárgyat emberi lényként, személyként

specifikálunk (Lakoff és Johnson alapján Dorst (2011: 114)), beleértve a humán agencia és a humán fiziológia megjelenítésének különböző eseteit egyaránt.

A fogalmi szerveződés kérdései közül e tanulmány keretében nem a metaforikus modellálásra, hanem a megszemélyesítések potenciális metonimikusságára szeretném ráirányítani a figyelmet. Elsősorban azért, mert a metonimikusság kevésbé feltárt, ám annál gyakoribb tényezője a megszemélyesítéseknek. Lakoff és Johnson (1980) még egyértelműen megkülönbözteti a megszemélyesítést a metonimiától (a jól ismert példa kapcsán: *A sonkás szendvics a számlájára vár.*), amellelt érvelve, hogy a metonímia egyértelműen a diskurzusvilág emberi szereplőjére utal, így a nem élő entitás megszemélyesítő olvasata nem bontakozik ki. Mások azonban (például MacKay vagy Low, idézi Dorst (2011: 115–116)) nem zárják ki a megszemélyesítést és a metonimikusság együttes vagy párhuzamos érvényesülését: „álruhás” megszemélyesítésekről, metaforikus és metonimikus interpretáció alternatív folyamatáról beszélnek, vagyis arról, hogy a metonimikus olvasat mellett (vagy akár arra épülve) a humán jellemzők tulajdonítása is megtörténhet a diskurzusvilágbeli entitás konstruálása során. Dorst, Mulder és Steen (2011: 178) a megszemélyesítés azonosítására kialakított eljárásukban külön kategóriaként tekintenek a metonimikus megszemélyesítésekre: ezek olyan perszifikációk, amelyeknél egy ige jelentésében elsődleges humán figura helyett a diskurzusban a humán figurához metonimikusan kapcsolódó nem humán entitás jelenik meg (például *Nem sokkal később a CNN és a New York Times is megerősítette az értesülést forrásaira hivatkozva.*).

Ezt az inkluzív megközelítést követve a korpuszelemzés során magam is fenntartottam a metonimikus megszemélyesítések kategóriáját. Fontos megjegyezni, hogy ez a döntés nem jelenti minden metonímia automatikus címkézését megszemélyesítésként. A metonimikus figyelmi transzfer egy folyamat emberi résztvevőjéről a folyamatban részes nem humán entításra elvezethet megszemélyesítő értelmezéshez.⁴ Ugyanakkor a metonímia kibontakozhat megszemélyesítő olvasat lehetősége nélkül is.⁵ Vagyis: a megszemélyesítés mint összetett figuratív konstruálási mód épülhet metonimikus konceptualizálásra (másként: a metonimikus fogalmiasítás elvezethet megszemélyesítő olvasatig), ám nem minden metonímia válik automatikusan megszemélyesítő jelentés kiindulópontjává.

Mint látni fogjuk, a döntésnek komoly szerepe van a regiszterspecifikus mintázatok körvonalazásában. Ez a másik motivációja annak, hogy a megszemélyesítő jelentés metonimikusságával kiemelten foglalkozom jelen tanulmányban, a metonimiák kezelése ugyanis a mai napig nem egységes a kognitív korpusznyelvészeti elemzésekben: Twardzisz (2013: 153) például metonímia és megszemélyesítés „elmosódó határaitól” beszél, és megjegyzi, hogy míg a klasszikus metonimiák

⁴ Például a *Rádió nyüzsgő* kifejezés (József Attila *Nyári délután* című versében: <http://mek.niif.hu/00700/00707/html/vs193401.htm>) esetében metonimikus kapcsolat tételezhető a rádió és a rádióval fogható műsor emberi szereplői között, vagyis a nyüzsgés értelmezhető metonimikusan a rádióban szereplő emberek nyüzsgéseként is, amely természetesen nem zárja ki a metaforikus értelmezést, miszerint a rádió hangjai emberi nyüzsgésre emlékeztetnek.

⁵ Ugyanezen vers következő szerkezete (*Szárnyak dongnak az üvegen*) olyan metonímia, amely a rovarokat szaliens testrészükhöz keresztül teszi elérhetővé, anélkül, hogy bármilyen megszemélyesítő olvasat lehetőségét fenntartaná.

esetében a célfogalom (a sonkás szendvics vásárlója) jól azonosítható, az államnevek metonimikus használatánál ez korántsem magától értetődő (Twardzisz 2013: 170). Így azokat az eseteket, amelyek feloldhatók metonímiaként is (miként az *Észak-Korea megtorpedózott egy dél-koreai hadihajót*. mondatban az első államnév metonimikusan vonatkozhat egy észak-koreai hadihajóra vagy tenger-alattjáróra is, l. Twardzisz (2013: 133)), ebben a korábbi vizsgálatban nem tekintették megszemélyesítő jellegűnek. A tisztán metonimikus és a megszemélyesítő jelentés megkülönböztetésére tehát nincs egységes eljárásrend és elméleti, illetve módszertani javaslat a kognitív nyelvészeti szakirodalomban, ugyanakkor a metonimikussággal, a megszemélyesítő jelentés kialakulásának potenciális forrásával mindenképpen számolni kell a jelenlegi és a jövőbeni kutatásokban.⁶

A megszemélyesítés nem csupán enciklopédikus hatókörét és fogalmi szerveződését tekintve tűnik összetett és kontinuus jelenségnek: lexikális szemantikai dimenziója is hasonlóan rétegzett. A magyar nyelv megszemélyesítő szerkezeiteinek korpuszvezérelt feltérképezéséhez olyan azonosítási protokollt adaptáltam, amely a megszemélyesítést (a MIPVU metaforaazonosító eljárshoz hasonlóan, l. Steen et al. (2010)) egy humán alapjelentés és egy nem humán kontextuális jelentés viszonyában ragadja meg. Az alapjelentés humán jellegű (l. Dorst-Mulder-Steen 2011: 177), ha a szótárban megadott elsődleges jelentés leírása egyértelműen utal humán szereplőre, például a *vki, aki, ember, emberek* szavakkal, vagy a jelentés meghatározása implikálja a humán ágenst (például a *megszavaz* kifejezésnél a 'szavazással elfogad vagy felajánl vmit'⁷ egyértelműen utal arra, hogy a szóban forgó cselekvést emberi szereplők hajtják végre, akik képesek a szavazás, az elfogadás és a felajánlás mentális és verbális aktusára). Amennyiben a humán alapjelentésű kifejezés a vizsgált szövegben nem humán entitásra vonatkozik, megszemélyesítő használatként azonosítható az adott szöveghely. Azonban ennek is fokozatai vannak az adaptált protokoll alapján (l. Dorst-Mulder-Steen 2011: 177–178; Simon 2022a; 2022b): (i) a megszemélyesítő használat semmilyen módon nem része a szótári jelentésleírásnak, ekkor újszerű (novel) megszemélyesítésről beszélünk; (ii) a megszemélyesítő használat részét képezi számozott jelentésként a szótári jelentésleírásnak, ekkor konvencionális (conventional) megszemélyesítést azonosíthatunk; (iii) a megszemélyesítő használat azon alapul, hogy az alapjelentés prototipikusan humán szereplőre vonatkozik, bár nem humán élőlényekre is utalhatunk a kifejezéssel (mint például az *áll, fekszik, néz* igékkel), ekkor alapbeállítású (default) megszemélyesítésről van szó; (iv) végül a megszemélyesítő használat metonimikus kapcsolaton nyugszik (metonimikus megszemélyesítések). Ez a skála lehetővé teszi, hogy a megszemélyesítéseket ne csupán grammatikai szerkezeteként, hanem szemantikai minőségük mentén is kategorizáljuk, és a vizsgált online sajtóregiszterekben a megszemélyesítő nyelvhasználat több szempontú összehasonlítását végezhessük el.

⁶ Galac Ádám (2022: 179) például azt javasolja a korpuszelemzések eredményeinek összegzésében, hogy a metonimikusságot célszerű külön dimenzióként kezelni a megszemélyesítések elemzése során, az ugyanis közreműködhet a legkülönbözőbb megszemélyesítő jelentések kibontakozásában.

⁷ A szótári jelentésadásokat minden esetben az ÉKSz.² alapján közlöm.

Mielőtt az itt bemutatott korpuszelemzés módszertani keretét ismertetném, érdemes röviden bemutatni az egyes regiszterekre vonatkozó kutatási előzményeket. Az autómodellek megszemélyesítő konstruálásáról egyetlen korábbi nyelvészeti vizsgálat említhető: Basso (1967) adatokat közöl arról, hogy a nyugati apacs indiánok az autók részeire saját nyelvük emberi testrészeket megnevező szavait alkalmazzák, kiterjesztve azok jelentését az újonnan megismert technikai eszközökre.⁸ Ez a korai elemzés azonban a lexikális jelentéskiterjesztés fogalma köré szerveződik, és arra mutat rá, hogy azt lexémák rendszerében szükséges vizsgálni, nem pedig atomizált példákon. Így, noha értékes adatokkal szolgál gépek emberi testtel analóg feldolgozásáról, nem a megszemélyesítő konstruálás áll a tanulmány középpontjában. A gépjárművek antropomorf formatervezése kapcsán azonban érdekes adalékokkal szolgál DiSalvo–Gemperle (2003). Három fő motivációját nevezik meg az autók antropomorfizáló megjelenítésének (vagyis annak a jelenségnek, hogy a gépjármű bizonyos részei az emberi testet vagy annak egy részét idézik meg sematikusán): ez egyrészt reflektálttá teszi a jármű bizonyos tulajdonságait, másrészt kivéti a formába a jármű értékeit, harmadrészt hozzájárul a jármű új funkcióinak és technológiáinak bemutatásához. Egyszerűbben fogalmazva, „[a] kamionok fenyegetően néznek ki, mert fenyegetőek” (DiSalvo–Gemperle 2003: 70), utalva arra, hogy a járművek emberi testet, arcot idéző formai megoldásai egyúttal a járművekkel való interakciót is meghatározzák. Mindezek alapján a szerzők az autók antropomorfizálását elsősorban az érzelmi hatások kiváltásának céljával magyarázzák, amely az adott autót kedveltté teheti a használói körében. Másként fogalmazva, a megszemélyesített autók inkább csábítóak (seductive), mint racionálisan feldolgozhatók (fulfilling).

Ha az autók emberi alakot idéző megjelenítése bevett gyakorlat a formatervezésben, várhatóan az autókról szóló szakmai-ismeretterjesztő diskurzusban is gyakori lesz a megszemélyesítő nyelvhasználat. Erre az eredményre jutottam a PerSE korpusz pilot változatának elemzésével magam is. A több mint 10000 szövegszóból álló verzió manuális annotálása során a korpusz szavainak 7,81%-a kapott megszemélyesítésre vonatkozó címkét, azaz a tokenek közel 8%-a közreműködik valamilyen módon egy megszemélyesítő jelentés kialakulásában (Simon 2022a; 2022b). Emellett az elemzett autótesztekben dominálnak az újszerű megszemélyesítések: az azonosított perszónifikációk közel 60%-a került ebbe a kategóriába, míg a konvencionális megszemélyesítések aránya nem éri el a teljes minta negyedét (24,68%), az alapbeállítású és a metonimikus megszemélyesítések aránya pedig 10% alatt marad (8,57% és 7,79%). A megszemélyesítő jelentést kezdeményező tokenek elsősorban igék (48,83%) és melléknevek (23,12%), míg a megszemélyesítésben közreműködő argumentumok között a főnevek dominálnak (56,09%), a névmásokat (17,19%) és a tulajdonneveket (12,38%) megelőzve.⁹ A megszemélyesítések tehát jellemzően újszerűek, igei vagy melléknévi jellegűek, és kiterjedtek, azaz több szóból álló kifejezések a vizsgált autótesztekben. Visszatérő szerkezeti

⁸ Hálával tartozom a tanulmány egyik lektorának, hogy felhívta a figyelmemet erre a korai kutatásra.

⁹ A szófaji címkézést az e-magyar digitális nyelvelemző eszközzel végeztem (l. 3.), amelyben a tulajdonnevek külön címkét kapnak, ezért az eredményeknél is megtartottam ezt a megkülönböztetést.

mintázatként az ige köré szerveződő argumentumszerkezet, a melléknévi vagy adverbiális elem és egy nominális argumentum kapcsolata, valamint a nominális megszemélyesítés (elsősorban birtokos szerkezetben) vált azonosíthatóvá.

Az államközi kapcsolatokat tárgyaló diskurzus esetében részletes kutatási előzményeket találunk a nemzetközi nyelvészetben. Piotr Twardzisz ugyanis szisztematikusan feltérképezte két angol nyelvű hetilap (Newsweek, The Economist) 2010-es évfolyamában, milyen arányban jellemző az államnevek megszemélyesítő használata (Twardzisz 2013). Abból indult ugyanis ki, hogy a kognitív nyelvészeti szakirodalom axiómaként kezeli az államok emberi személyként történő metaforizálását, a kutatás alapkérdése pedig az volt, hogy a nagyléptékű elemzés adatai mennyiben igazolják vissza ezt az alaptételt. Az elemzés módszere a következő volt: első lépésként három hetilap 1997 és 2010 közötti, online elérhető anyagában felmérték az összes előforduló államnév gyakoriságát, ennek alapján 5 csoportba sorolták azokat (az egy számjegyű gyakoriságtól az öt számjegyű gyakoriságig, vagyis az egyestől a tízezres nagyságrendig). Majd a 2010-es évfolyam esetében csoportonként megnézték az államnevek összes előfordulását, mégpedig öt célkonstrukcióban: (i) az államnév alany egy aktív mondatban, (ii) az államnév alany egy passzív mondatban, (iii) az államnév tárgy egy aktív mondatban, (iv) az államnév bővítmény egy passzív mondatban (*by* kötőszóval), végül (v) az államnév szász genitívuszi konstrukcióban jelenik meg. A harmadik lépésben a célkonstrukciók előfordulásaiban különítették el a „lehetséges megszemélyesítéseket” a nem megszemélyesítő használatától az alapján, hogy mennyiben konceptualizálódik az államnév jelölte entitás valóban humán résztvevőként. Azokat az eseteket, amelyeknél a metonimikus értelmezés is lehetséges volt (l. korábban az észak-koreai példát), nem tekintették lehetséges megszemélyesítésnek. Összességében tehát a korpuszalapú kutatás releváns adatokat szolgáltatott mind az államnevek konstrukciós gyakoriságáról, mind a megszemélyesítő használatukról, azonban csupán az államnevekre fókuszált az elemzés (tehát nem általában véve a megszemélyesítő nyelvhasználatot vizsgálta az IR-diskurzusban), csak bizonyos konstrukciókat vett figyelembe, és kizárta a metonimikus olvasattal interferáló potenciális megszemélyesítéseket.

Az eredmények nem igazolták vissza a kognitív nyelvészet teoretikus axiómáját, meglehetősen alacsony volt ugyanis a megszemélyesítő használat aránya az egyes csoportokban: 2,11%-tól 5,7%-ig terjedt az egyes gyakorisági csoportok mentén. (A pontos adatokra l. Twardzisz (2013: 149).) A vizsgálat azt is kimutatta, hogy az összes 192 államnév figuratív alkalmazása nem homogén: a nemzetközi politikában kevésbé jelentős államok jó része egyáltalán nem személyesül meg a diskurzusban, miközben bizonyos államnevekre jellemző a megszemélyesítő konstruálás.

Noha eltérő mélységű és jellegű adatok állnak tehát a rendelkezésünkre autómódellek és államok megszemélyesítése kapcsán, az előzetes kutatások alapján relevánsnak tűnik a kutatási kérdés: milyen tendenciózus különbségek lesznek kimutathatók az autókról és a nemzetközi politikáról szóló online sajtódiskurzusban a megszemélyesítő nyelvhasználat mintázatát illetően? Az ugyanis feltételezhető, hogy lesznek eltérések, hiszen az eddigi mérések az autóteszttek viszonylagos perszonalifikáló jellegét mutatták, míg a nemzetközi párhuzam az államneveknek relatíve gyenge megszemélyesítő potenciált tulajdonított. A kutatás hipotézisei tehát

a következők: (i) lesz különbség a két vizsgált regiszterhez kapcsolódó szövegek megszemélyesítéseinek mintázatában, továbbá (ii) az autótesztek gyakrabban és innovatívabban élnek majd a megszemélyesítés nyelvi lehetőségével. Fontos végül azt is megjegyezni, hogy jelen kutatás nem törekszik a korábbi vizsgálatok reprodukálására, tehát sem a formatervezés-kutatás, sem az államközi kapcsolatokra irányuló korpuszalapú elemzés elméleti és módszertani keretét nem veszi át, csupán inspirálódik azokból, különösen a megszemélyesítő nyelvhasználat motiváltságát, körülhatárolását és konstrukciós megközelítését tekintve.

3. A vizsgálat anyaga és módszere: A PerSE korpusz bemutatása

A kutatási kérdés megválaszolásához egy kisléptékű kutatói korpusz feldolgozását végeztem el két fázisban. Elsőként a korpusz pilot verzióján teszteltem az adaptált és kiterjesztett annotálási eljárást. A korpusz első változata regiszter szempontjából még homogén volt, csak magyar nyelvű online autóteszteket tartalmazott: hat szöveget a *totalcar.hu* honlapról (2021-ből), összesen 10468 szövegszó terjedelemben. (A pilot verzió annotálásának és elemzésének eredményeit Simon (2022a; 2022b) foglalja össze.) Ezt követően került sor a kutatási kérdés mentén a korpusz kiegészítésére: a *telex.hu* online híroldal¹⁰ *Külföld* című rovatából vételeztem öt külpolitikai kommentár műfajú szöveget 2022–2023-ból, változatos tematikával (olasz választás és hatásai a nemzetközi politikai folyamatokra, az orosz–ukrán háború aktuális elemzése, Macron és Scholz politikáján keresztül a német–francia viszony alakulása, a brit választások és hatásuk értékelése nemzetközi kontextusban, a Donald Trump ellen indított jogi eljárások elemzése). A mintavétel egyetlen kritériuma (a külpolitikai témán túl) a terjedelem volt: a kiválasztott szövegeknek legalább 10 bekezdésből kellett állniuk, és szakaszokra bontott elemző gondolatmenetet kellett bemutatniuk. (Ezzel szerettem volna elkerülni, hogy a hír és a kommentár műfaja közötti átmenetek bekerüljenek a korpuszba.) A külpolitikai alkorpusz terjedelme 7983 szövegszó.

A korpuszba beválogatott szövegek egységes automatizált előfeldolgozáson estek át az e-magyar Digitális Nyelvfeldolgozó Rendszerben (Indig et al. 2019), amely tokenizálásra, lemmatizálásra és morfológiai elemzésre, szófaji címkézésre, valamint függőségi mondatelemzésre terjedt ki. A kimenet egységesen CoNLL-U

¹⁰ Az aktuális közösségmérési adatok alapján a *telex.hu* híroldal nincs a leglátogatottabb weboldalak között általánosságban, ám a 18–19 és a 30–39 éves korosztályra vetítve a 8., illetve a 9. legolvasottabb weblap (https://nmhh.hu/cikk/238466/Internetes_kozonsegmeresi_adatok_2023_I_negyedev). A felsőfokú végzettségűek körében a 6. leginkább látogatott oldal. Összességében a 7. legtöbb interakciót elérő oldal volt az év első negyedévében. Mindezek alapján nem a legnépszerűbb, „legkattintottabb” online platform, kiválasztását az indokolta, hogy a hírek közlésén túl háttérelmézéseket is közöl napi szinten, és sem a bulvárosodás, sem a kormány média túlsúlya nem tűnik jellemzőnek rá. Az autótesztek terén a TotalCar 2018-ban a második leglátogatottabb autós weboldal volt (https://alapjarat.blog.hu/2019/05/25/magyar_autos_weboldalak_a_vezeto_autos_hirportal_a_vezess_hu), 2023 májusában pedig csak a *hasznaltauto.hu* és a *vezess.hu* előzte meg a témában (<https://bpdigital.hu/seoszemponthol-legertekesebb-magyar-weboldalak/>), jöllehet az előbbi nem tesztekre, hanem üzletkötésre specializálódott.

formátum volt, amelyhez a manuális annotálás is hozzáadható. Ez utóbbit az INCEPTION annotálási felületen (Klie et al. 2018) végeztem, amely alkalmas az előfeldolgozás eredményeinek átvételére, illetve többszintű kézi címkézésre.

A megszemélyesítések annotálásához az angol nyelvű megszemélyesítések azonosítására kidolgozott protokollt (Dorst 2011; Dorst–Mulder–Steen 2011) adaptáltam, valamint terjesztettem ki a projekt céljai mentén.¹¹ A módszer lényegében egy szótáralapú jelentésértelmezítő eljárás, amely a potenciális megszemélyesítő jelentéshez kapcsolódó szavakat, kifejezéseket azonosítja az alapján, hogy a humán alapjelentés mennyiben vonatkozik nem humán entitásra a vizsgált kontextusban. Mind az alapjelentés humán jellegének megállapításához, mind a kontextuális jelentés meghatározásához a Magyar értelmező kéziszótár második kiadását (ÉKSz.²) használtam.

Amennyiben az egyértelműsítés során potenciálisan megszemélyesítő használatú szövegszóra vagy kifejezésre (például többbelemű tulajdonnév, igealak – igeikötő sorrendű szerkezet) találtam, a címkézés két szinten történt. Azonosítottam egyrészt az adott kifejezés szerkezeti státusát: (i) kezdeményezi a megszemélyesítést (megszemélyesítéshez kapcsolódó szó, PRW rövidítéssel), (ii) argumentumként kapcsolódik egy megszemélyesítő szerkezethez (PRA rövidítéssel), (iii) kezdeményez egy idiomatizálódott megszemélyesítő jelentést (PRWid rövidítéssel), (iv) argumentuma egy idiomatizálódott megszemélyesítő szerkezetnek (PRAid), végül (v) koreferens kapcsolaton keresztül előre- vagy visszautal egy már megszemélyesített entitásra a szövegben (implicit megszemélyesítéshez kapcsolódó szó, PRWimp rövidítéssel). Az idiomatikusság megállapítását a kifejezés kollokálódási tendenciáinak feltérképezésére alapoztam: a Magyar Nemzeti Szövegtárban (v2.0.5, Oravecz–Váradi–Sass 2014) kértem az adott kifejezésre mint csomópontra kollokálódási adatokat, a logDice asszociációs mutató (Rychlý 2008) alapján (4:4-es kollokációs ablakban) 6-os érték felett kollokálódó kifejezéseknél jelöltem idiomatikusságot a korpuszban.

Emellett a megszemélyesítő használat szemantikai minőségét, konvencionálódottságának fokát is meghatároztam a szótár alapján, a már bemutatott eredeti kategóriák átvételével: (i) újszerű megszemélyesítés (pnov): [a gépjármű] *prűszköl és fűjtat* (ahol az igeik megszemélyesítő használata nincs adatolva a szótárban); (ii) konvencionális megszemélyesítés (pconv): *hátul üvölt a kipufogó* (ahol az ige szótári leírásában szerepel a nem emberi jelentés is: 'természeti jelenség) rendkívül erősen, félelmetesen zúg'); (iii) alapbeállítású megszemélyesítés (pdef): *két kipufogóvég bújik meg a négy cső mögött* (ahol a megbújik elsődleges jelentése ('rejtkehelyen meghúzódik, meglapul') nem egyértelműen humán jellegű, de alapbeállításban emberi ágenst feltételezünk); (iv) megszemélyesítés (pmet): *Erre a Mercedes [...] fogja és megcsinálja a világ legforróbb ferdehátúját* (ahol a megszemélyesítés alapja a cég és a cégben dolgozók metonimikus kapcsolata). Az annotálás utolsó lépéseként kiegészítettem a szerkezeti komponensek és a szemantikai minőség jelölését egy további dimenzióval: többszavas kifejezések esetében jelöltem a komponensek közötti szemantikai viszonyt is, általános, illetve kognitív nyelvtani (Langacker 2013) kategóriákkal: (i) trajektor (tr), azaz egy folyamat vagy viszony

¹¹ Miként az eredeti eljárás is a MIPVU metaforaazonosító módszeren alapul, a magyarra adaptált protokoll kiindulópontja is a MIPVU-alapú magyar metaforaazonosító eljárás, a MetaID-módszer (l. Simon et al. 2020).

Az annotálás két fázisa között sor került az eljárás megbízhatóságának tesztelésére is: jelen tanulmány szerzője és egy betanított annotátor függetlenül, párhuzamosan annotálta a külpolitikai alkorpusz egyik szövegének egy részletét (az első 15 mondatot) a WebAnno online kollaboratív annotálási felületen (Eckart de Castilho et al. 2016), amely az annotátorközi egyezést is automatikusan kalkulálja. Mivel két annotátor dolgozott a kijelölt szövegrészen, a Cohen-féle Kappa érték kiszámítása ad képet a módszer reliabilitásáról (l. Artstein–Poesio 2008: 559–562). A kapott érték értelmezéséről megoszlanak a vélemények a korpusznyelvészeti szakirodalomban (l. Artstein–Poesio 2008: 576), ugyanakkor konszenzuálisnak tűnik, hogy 0,8 K érték felett tökéletes a megbízhatóság, 0,6 és 0,8 között pedig létező, valós megbízhatóságról beszélhetünk (amely természetesen javítható a módszer finomításával). A PerSE korpusznál alkalmazott protokoll a következő K értékeket érte el az annotálás dimenziói mentén: a szerkezettagoknál 0,79, a szemantikai viszonyoknál 1, a szemantikai minőségnél pedig 0,68 lett az eredmény. Ezen adatok alapján a módszer megbízhatónak bizonyult: a megszemélyesítő kifejezések komponenseinek azonosítása és a köztük lévő szemantikai kapcsolat megállapítása közel tökéletes egyezést mutat, míg a szemantikai minőség címkézése esetében az egyetértés szintje jóval alacsonyabb, de az elfogadható határon belül van. Következésképpen a szótárra épített egyértelműsítés az a pont, ahol az eljárás további finomításra szorul a magasabb szintű megbízhatóság érdekében.

A korpuszelemzésen túl kvantitatív mérést is végeztem, hogy a kétféle regisztert képviselő szövegek centrális tendenciáit összehasonlíthassam a megszemélyesítésekre vetítve. Mivel a két szöveget független mintának tekinthetjük, és mivel arra vagyunk kíváncsiak, szignifikánsan magasabb-e a megszemélyesítések, illetve bizonyos címkék megjelenése az egyik, illetve a másik mintában (vagyis hogy jellemzően több adatot produkál-e az egyik, illetve a másik regiszter a megszemélyesítések különböző kategóriáiban), független kétmintás T-próbát alkalmaztam a statisztikai teszteléshez. A tesztet a Ms Excel adatelemző moduljával és egy független online statisztikai elemző platformmal (www.statskingdom.com) is elvégeztem.

4. Eredmények és diszkusszió

A két alkorpuszban a korábbi mérésekből következő várakozásokkal ellentétben nem volt megfigyelhető eltérés a megszemélyesítő szerkezetek gyakoriságát tekintve. Az annotálás eredményét az 1. táblázat mutatja áttekintő jelleggel.

	<i>Totalcar</i>	<i>Telex</i>
Terjedelem	10468	7983
Összes címke	778	735
Relatív gyakoriság (/millió szó)	8,14	5,87
Megszemélyesítő kifejezések	350	289
Relatív gyakoriság (/szöveg)	58,33	57,8
Relatív gyakoriság (/terjedelem)	3,34%	3,62%

1. táblázat

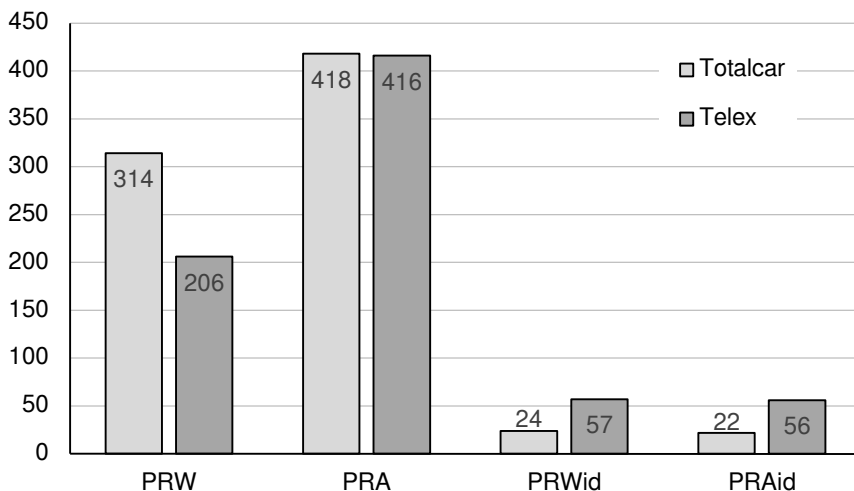
A megszemélyesítő szerkezetek megoszlása a két vizsgált regiszter szövegeiben

Az adatokból kiderül, hogy az autótesztek alkorpuszában valamivel több címke került kiosztásra, mint a külpolitikai kommentárokból, így a megszemélyesítő címkék normalizált relatív gyakorisága (egymillió szóra vetített gyakorisága) nagyobb az előbbi regiszternél. Az annotálási eljárásból eredően azonban – miként azt az (1) példa esetében is láttuk – egy szövegszó több címkét is kaphat, ha több megszemélyesítő szerkezet komponense. További példát mutat erre a jelenségre a (4) szövegrészlet az autóteszték gyűjteményéből. (Az *automatát* nominális argumentuma a *rángat* és az *el tud gurulni* megszemélyesítő igei szerkezeteknek egyaránt.) Ezért az összes kiosztott címke száma nem egyezik az összes annotált szövegszó számával, és nem következtethetünk belőle alapvető különbségre. Megbízhatóbb összevetési alapnak tűnik a megszemélyesítő kifejezések száma, amit úgy kapunk meg, ha összeszámoljuk a megszemélyesítés szemantikai minőségére vonatkozó alokált címkéket a két alkorpuszban. Mivel ilyen címkét a protokoll szerint a megszemélyesítő jelentést kezdeményező komponensnél lehet csak kiosztani (tehát (4)-ben a *rángat* kaphat szemantikai minősítést, míg az *automatát* hozzá tartozó nominális argumentum nem, mert akkor redundánsan címkéznénk a teljes kifejezést), minden megszemélyesítő kifejezést egyszer veszünk csak számításba, függetlenül attól, hogy mennyire kiterjedt és hány összetevője van. (A (4)-ben az *automatát* [...] *rángat* szerkezet alkot például többszavas megszemélyesítést, amely ugyanakkor egy megszemélyesítő kifejezésnek számít a korpuszban.) És bár az összesítés alapján több megszemélyesítő kifejezés adatolható az autótesztékben, mint a külpolitikai kommentárokból (l. az 1. táblázat negyedik sorát), az előbbi alkorpusz terjedelme is nagyobb. Így, ha arányosítjuk a kapott adatokat az elemzett szövegek számával, az eltérés már nem számottevő. Ha pedig az egyes alkorpuszok terjedelméhez arányosítjuk a bennük előforduló megszemélyesítő kifejezések számát, kiderül, hogy a külpolitikai kommentárokat valamivel magasabb gyakoriságú megszemélyesítő nyelvhasználat jellemzi, mint az autóteszttekét.

- (4) szóval tettek mellé egy faszipántos duplakuplungos automatát, ami városban sem rángat, autópályán, 8-asban kis fogyasztással el tud gurulni

Az a várakozás tehát, hogy a nemzetközi politikai viszonyokról szóló diskurzusban nem jellemző, de legalábbis nem jelentős arányú a perszonalifikáció, nem igazolódott, hiszen a vizsgált szövegekhez mérten arányaiban még gyakoribb is, mint az autótesztékben. Természetesen fontos azt is megjegyezni ismételtén, hogy jelen vizsgálatban nem csupán államnevekre irányult az annotálás, és nem előzte meg kijelölt célkonstrukciók mintavételezése, hanem minden potenciális szerkezet bekerült az azonosított potenciális megszemélyesítések közé. Mindazonáltal, ha szűkítjük az elemzést az államnevekre, akkor sem igazolható vissza Twardzisz (2013) következtetése a megszemélyesítő nyelvhasználat alacsony gyakoriságáról: a Telex-alkorpuszban megjelenő 27 különböző államnév összes előfordulásának (115 adat) 59,13%-a (68 adat) kapott valamilyen megszemélyesítő címkét (80,88%-ban trajektor szerepű argumentumként, azaz főleg aktív mondat alanyaként vagy jelzős szerkezet elsődleges figurájaként). Összességében tehát a magyar külpolitikai online sajtódiskurzust nagyobb arányban jellemzi a megszemélyesítő nyelvhasználat, mint a korábbi angol nyelvű szövegeket. Ennek hátterében azonban az is állhat, hogy a korábbi vizsgálattal ellentétben ezúttal a metonimikus szerkezetek nem kerültek kizárára a potenciális megszemélyesítések köréből.

A nemzetközi politikát tematizáló online sajtó tehát sem az angol megfelelőjéhez, sem az autótesztekhez viszonyítva nem tűnik kevésbé megszemélyesítőnek, sőt, a perszonifikáció némiképp még felül is reprezentált ebben a regiszterben a korpusz adatai alapján. Ám ha az egyes címkék megoszlását tekintjük, az összkép árnyalódik. Az alábbi grafikonok a kiosztott címkék alkorpuszbeli gyakoriságát szemléltetik, az annotálás rétegei mentén haladva.

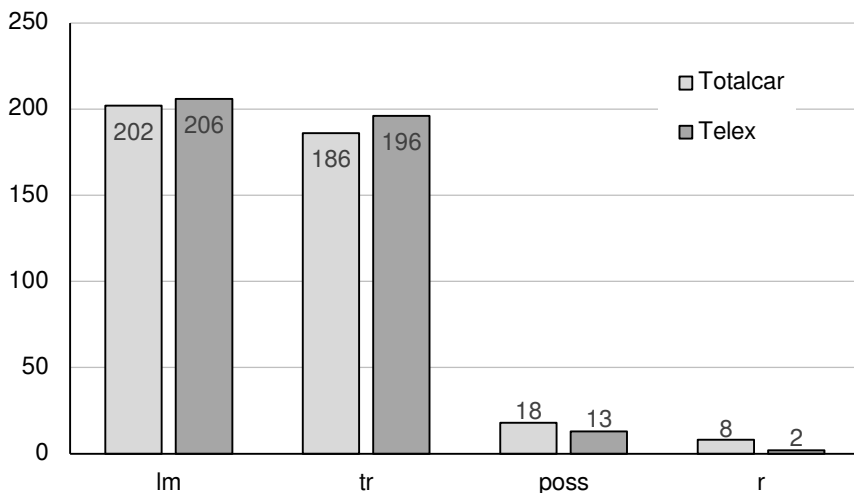
2. ábra

A megszemélyesítő kifejezések szerkezeti összetevőinek megoszlása a két alkorpuszban

Miként a 2. ábra mutatja, az autótesztek több megszemélyesítést kezdeményező szövegszót tartalmaznak (PRW oszlop), ám az argumentumok száma kiegyenlített a két alkorpuszban (PRA oszlop), vagyis bár a külpolitikai kommentárokból kevesebb a megszemélyesítő jelentést kezdeményező szó, de azokhoz átlagban több argumentum kapcsolódik (1,90 az egy PRW-címkére eső átlagos argumentumok száma, szemben a Totalcar-alkorpuszra jellemző 1,41 átlagos argumentummal). Az idiomatikus szerkezetek (PRWid és PRAid) terén pedig megfordul a mérleg: a Telex-szövegekben több idiomatikus megszemélyesítés azonosítható (például *a Forza Italia nem volt hajlandó megszavazni a szenátus elnökének kinevezését* vagy *ha a NASAMS megérkezik, jó ideig nem fog kifogni belőle a szúfla*).

A szemantikai viszonyok terén ugyanakkor nincs megfigyelhető különbség a két regiszter szövegei között (l. 3. ábra): a trajektor (a folyamat elsődleges figurája, tr) és a landmark (a folyamat másodlagos résztvevője, lm) címkék száma enyhén magasabb a kommentárokból (de ez magyarázható az egy kifejezésre eső több argumentummal), de összességében mindkét gyűjteményben megfigyelhető, hogy a folyamatok elsődleges figurái (tipikusan a megszemélyesített entitások) csaknem olyan arányban kapnak nyelvi kidolgozást, mint a folyamat további (a megszemélyesítésben közreműködő, de általában nem a megszemélyesített entitásra referáló

argumentumok). A (4) példát felidézve: az *automata* rángatása kap nyelvi kidolgozást, ám az, hogy a rángatás mire irányul, már nem; vagy a szerkezetet a szerző képesnek tartja *elgurulni*, ám hogy hová, meddig stb., az nem válik nyelvi kifejtéssé. Ezen felül az autótésztékben gyakoribbnak tűnnek az egymástól eltávolodó komponensek (amelyeket az *r* viszonycímkevel jelöltem az annotálás során), ez azonban érdemben nem járul hozzá egy regiszterspecifikus megszemélyesítéshoz.

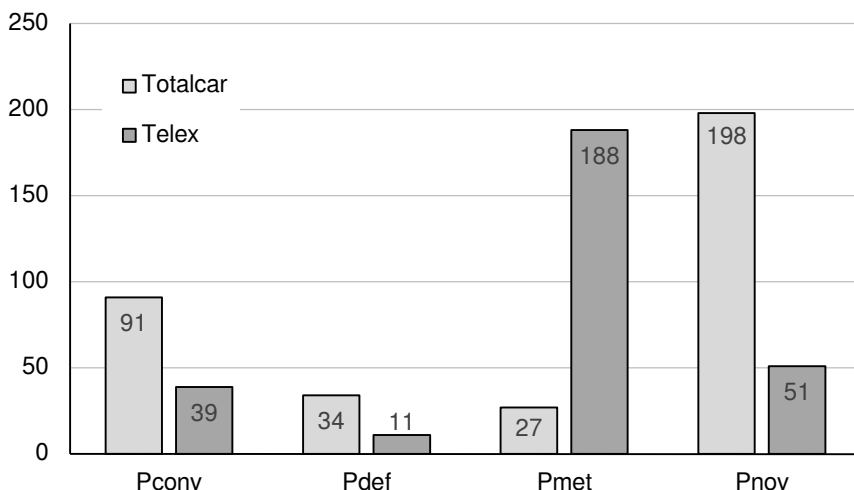

3. ábra

A megszemélyesítő kifejezések szemantikai viszonyainak megoszlása a két alkorpuszban

Sokkal árulkodóbb a szemantikai minőségek megoszlása a két alkorpuszban, amelyet a 4. ábra szemléltet. Mind a négy kategóriában különbség figyelhető meg a két alkorpusz között, az újszerű és a metonimikus megszemélyesítésekénél az eltérés pedig jelentőssé válik. Az adatok alapján az autótészték megszemélyesítéseinek mintázata kettős képet mutat: egyfelől sokkal inkább újszerűek a perszonifikációk ebben a regiszterben (pnov címkék gyakorisága), másrészt valamivel gyakoribbak a konvencionális (pconv) és az alapbeállítású (pdef) megszemélyesítések. Ezzel szemben a külpolitikai kommentárokban a metonimikusság dominál a megszemélyesítő jelentés kialakításában (l. a pmet oszlopokat). A konkrét kifejezésekre vetítve mindezt, arra következtethetünk, hogy az autótészték szerzői előszeretettel élnek az innovatív, feltűnő megszemélyesítésekkel (az újszerű perszonifikációk feltűnő jellegéről l. Dorst–Mulder–Steen (2011)), másrészt gyakran alkalmaznak olyan fordulatokat, amelyeknél a humán alapjelentés mellett már lexikalizálódott a megszemélyesítő használat is, tehát konvencionális a megszemélyesítés (pl. *erős motor*, *haragos V8*, (az autó) *karaktere*), vagy amelyeknél az alapjelentés nem kizárólagosan humán jellegű, vagyis legfeljebb default/alapbeállítású megszemélyesítésről

beszélhetünk (pl. *fut, megbújik, követi, kommunikál*). A Telex-alkorpuszban ehhez képest dominálnak a metonimikus megszemélyesítések (pl. *Párizs és Berlin [...] igyekszik egyeztetni álláspontját, néppártosodni próbáló Olasz Testvérek (Fratelli D'Italia), a helyzetet végül a brit jegybanknak kellett stabilizálnia, Oroszország jelentős mennyiségű helikoptert veszített*).

4. ábra

A megszemélyesítő kifejezések szemantikai minőségének megoszlása a két alkorpuszban

Hogy a szabad szemmel is megfigyelhető különbségek valóban regiszterspecifikus megszemélyesítő nyelvhasználatot mutatnak-e, további statisztikai próbák elvégzését tette szükségessé. Nem meglepő módon a t-teszt nem mutatott semmilyen szignifikáns eltérést a szemantikai viszonyok terén. A megszemélyesítő kifejezések komponenseinek szerkezetcímkéi közül is egyedül az idiomatikus argumentumok (PRAid) Telex-beli gyakorisága bizonyult szignifikánsan magasabbnak ($p < 0,05$, $t = 2,492984$), ami azt mutatja, hogy a külpolitikai kommentárok megszemélyesítései valóban idiomatikusabbak, legalábbis kiterjedtebb és nagyobb arányban kollokálódó kifejezéseknek mutatkoznak. A perszoniifikáció szemantikai minőségére vonatkozó négy címkéből három esetében bizonyult statisztikailag szignifikánsnak az eltérés: a konvencionális megszemélyesítésekénél ($p < 0,05$, $t = -2,38755$), az újszerű megszemélyesítésekénél ($p < 0,05$, $t = -5,9634$), illetve a metonimikus megszemélyesítésekénél ($p < 0,05$, $t = 3,85381$). Következésképpen az autótesztek megszemélyesítései bizonyíthatóan inkább újszerűek egyfelől, illetve inkább konvencionálisak másfelől, míg a külpolitikai kommentárokról egyértelműen sokkal jellemzőbb a metonimikus megszemélyesítések használata.

A két regiszter megszemélyesítéseinak összehasonlításához kvalitatív elemzési szempontot is alkalmaztam: megvizsgáltam, milyen arányban jellemzőek az

„összetett megszemélyesítések” a két alkorpuszban. Ebbe a kategóriába soroltam azokat az adatokat, amelyeknél egy megszemélyesítő csomóponthoz több argumentum tartozik, vagy amelyeknél egy token több címkét is kap (vagy mert több kifejezés argumentuma egyszerre, vagy mert egyszerre argumentuma és csomópontja is egy-egy megszemélyesítésnek). Az összetett megszemélyesítések első alkategóriája a „kiterjesztett megszemélyesítés”, amelynél a megszemélyesítő jelentés egynél több argumentumra terjed ki. Mint láttuk, az egy csomópontra eső átlagos argumentumszám magasabb a kommentárok alkorpuszában, így ezekre a szövegekre inkább jellemző a kiterjedt megszemélyesítő szerkezetek alkalmazása, mint amilyen az (5) is, ahol a *ráborította* igealakhoz az *asztalt*, a *barátságra* és a *háború* nominálisok kapcsolódnak.

- (5) Ráborította az asztalt a német-francia barátságra az ukrajnai háború

A második alkategóriának a „kumulatív megszemélyesítés” nevet adtam: ezeknél a kifejezéseknél egy argumentum egyszerre több csomóponthoz is tartozik, vagyis az egyes megszemélyesítések osztoznak egy közös argumentumon, amelynél mintegy „felhalmozódik” a megszemélyesítő jelentés. A (6) példában az *irány* egyszerre *NATO-barát* (ahol az utótag egyértelműen az emberi viszonyok területére utal alapjelentésében) és *megnyugtat*, azaz két külön annotálható megszemélyesítés kapcsolódik egyetlen argumentumhoz. Az ilyen szerkezetek előfordulási aránya a Telex : Totalcar alkorpuszokban 47:29, vagyis a külpolitikai kommentárok megszemélyesítései nem csupán kiterjedtebbek, hanem gyakrabban is halmozódnak egy-egy megszemélyesített entitás köré.

- (6) A látszólag erősen Nyugat- és NATO-barát irány egyébiránt azokat a vezetőket is megnyugtathatja, akik aggódva figyelik az európai kormányok Nagy-Britanniától Bulgáriáig terjedő instabilitását.

Végül külön alkategóriába soroltam a grammatikailag összetett megszemélyesítéseket, amelyeknél egyazon token egyszerre argumentuma egy megszemélyesítő kifejezésnek, és önmagában is megszemélyesítést kezdeményez. A (7) példában a *ráncfelvarrás* olyan folyamatot szimbolizál főnévként, amelyen át lehet esni (azaz '(bajon, nehézségen) keresztülmegy, túljut'), tehát egy kiterjesztett megszemélyesítés egyik argumentuma, miközben önmagában is felidézi az emberi test forrástartományát egy autómoddellre utalva. Ebben az alkategóriában gyakori az emberi testre való utalás, amely sok esetben birtokos szerkezetben valósul meg (az autó egyik része emberi testrészként konceptualizálódik, és vesz részt valamilyen cselekvésként reprezentált eseményben).

- (7) A Kona nemrég esett át ráncfelvarráson [...].
- (8) Azt mondta [Meloni], hogy a koalíciója nem akarja lassítani vagy szabotálni az európai integrációt.

A grammatikailag komplex megszemélyesítések másik típusát mutatja a (8), melyben mind a segédige (*akarja*), mind az ahhoz kapcsolódó főnévi igenevek (*lassítani*, *szabotálni*) megszemélyesítést kezdeményeznek. Míg a testhez kapcsolódó grammatikailag komplex adatok jellemzően az autótészekben fordultak elő (14:3 arányban), addig a segédigés kifejezések dominálnak a külpolitikai kommentárokból (22:9 arányban).

Összességében megállapítható, hogy bár a megszemélyesítések pusztán előfordulási számait tekintve nincs érdemi különbség a vizsgált regiszterek szövegeiben, azok minősége lényegesen eltér, mind a szemantikai minőség, mind a lexikogrammatikai összetettség tekintetében. Jóllehet mindkét alkorpuszban jellemzőek a többszavas megszemélyesítések, az autótesztekénél ezek a kifejezések kevésbé összetettek, és leginkább az emberi testet megjelenítő adatok, ezzel szemben a külpolitikai kommentárokon nagyobb fokú kiterjesztettség és a megszemélyesítések nagyobb mértékű összekapcsolódása (egy argumentum köré), továbbá más jellegű grammatikai összetettség jellemző.

5. Következtetések

Az itt bemutatott elemzéssel arra szerettem volna rávilágítani, hogy a megszemélyesítés összetett, sokarcú jelensége a figuratív nyelvhasználatnak, amely méltán érdemel kutatói figyelmet. Fogalmi komplexitásának ezúttal csupán egy jelensége, a metonimikusság kapott részletesebb kifejtést, mert ez tűnik a legkevésbé ismert aspektusának, ugyanakkor ebben mutatkozik meg elsősorban regiszterspecifikus mintázatokba rendeződése a külpolitikai kommentárokon. A metonimikus jelentés természetesen nem minden esetben válik megszemélyesítővé, például a következő mondatban: *A Scholz-kormány gázársapkát tervez kivetni a lakosság és az ipari felhasználók számára.* A *kivet* alapjelentése '(hatóság) fizetési kötelezettséget kiró, kiszab'. Az alapjelentés tehát eleve metonimikus, vagyis nincs kimutatható (nem metonimikus) humán kiinduló jelentés, így bár a metonímia esete fennáll, megszemélyesítés nem annotálható. Ezért a jövőben mindenképpen fontos lépés lesz metonimikusság és megszemélyesítés árnyalt megkülönböztetése (de nem merev elválasztása), és a módszer finomítása úgy, hogy e különbségtétel szerepet kapjon az azonosításban, ugyanis a metonimikusság kontrollálatlan beemelése az annotálásba valóban parttalanná tenné a megszemélyesítés kategóriáját. Ugyanakkor fontos eredmény, hogy a PerSE korpusz módszertani keretében végzett elemzésnek köszönhetően sikerül kimutatni: a két vizsgált regiszter hasonló gyakorisággal él a megszemélyesítés eszközével, és nem igazolható a megszemélyesítő jelentés elhanyagolható jelentősége az államközi kapcsolatokról szóló diskurzusban.

A vizsgálat rámutatott mind a megszemélyesítés skaláris szemantikai jellegére, mind pedig eltérő mintázataira a két vizsgált regiszter szövegeiben. Mindkét alkorpusz egy-egy internetes forrásból (tehát egy-egy szerkesztőségi műhelyből) származó szövegeket foglal magába, ez természetesen korlátozza az eredmények általánosíthatóságát. Ha azonban az elemzett szövegeket az adott regisztert tipikusan megvalósító példányoknak tekintjük, akkor megállapítható, hogy az autóteszteket újszerűbb és ugyanakkor konvencionálisabb megszemélyesítő nyelvhasználat jellemzi egyszerre. Vagyis ezeknek a szövegeknek a stílusa nagyban támaszkodik a magyar nyelvben erősen konvencionális szemantikai kiterjesztésekre, amelyekkel elsődlegesen humánspecifikus entitások és folyamatok reprezentációit alkalmazzuk nem humán, nem élő dolgokra. Eközben azonban a szövegek törekednek a kreatív, újszerű jelentésképzés kezdeményezésére is. Tehát egyszerre lesznek ismerősek, megszokottak, ugyanakkor meglepőek és feltűnőek. Mindez magyarázható a szövegek céljával (a bemutatott, tesztelt autók iránti pozitív attitűd kialakítása), valamint az antropomorfizálás design-kutatásból eredő funkcióival: a

könnyen érthető, konvencionális megoldások segítik az új technológiák ismertetését, miközben az újszerű nyelvhasználat felkeltheti az érdeklődést, és személyes viszonyulást válthat ki. Hogy ezek alapján a megszemélyesítésekben bővelkedő autódetekterek valóban a csábítás (seduction) tartományában aktualizálják-e a befogadói attitűdöt, az további vizsgálattal tárható fel a jövőben.

A külpolitikai kommentárok perszónifikációs profilja más jellegű: az ezekben a szövegekben azonosított megszemélyesítések nagyobb mértékben idiomatikusak, sokkal inkább metonimikus jellegűek, és a kiterjesztettség, illetve a lexikogrammatikai komplexitás jobban jellemzi ezeket a szerkezeteket. Egyetérthetünk Twardzisz (2013: 174–175) érvelésével, amely szerint az államnevek metonimikus használatát a nyelvi gazdaságosság és az egyszerűségekre való törekvés motiválhatja: egyszerűbb és bevettebb az állam nevét használni egy bonyolult döntéshozó intézményrendszer pontos megnevezése helyett, különösen olyan diskurzusban, amelynek terjedelme korlátozott. Mindazonáltal kísérleti mérésekből (Dorst–Mulder–Steen 2011: 190) azt is tudjuk, hogy a metonimikus megszemélyesítések nem különböznek szignifikánsan az újszerűektől feltűnőségüket tekintve, így az államnevek és egyéb politikai intézmények (pártok, kormányok, hatóságok) gyakori metonimikusan megszemélyesítő használata vélhetően a stílus szaliens jellegéhez is hozzájárul. Ez, valamint a lexikogrammatikai összetettség és az idiomatikusság arra enged következtetni, hogy a megszemélyesítések mintázata az adott regiszter nyelvi szofisztikáltságát és retorizáltságát hivatott jelezni.

Az elemzés tehát empirikus evidenciákat sorakoztatott fel a megszemélyesítés regiszterspecifikus mintázatokba rendeződése mellett. Mindezek alapján célszerű lesz további regisztereket és szövegtípusokat beemlíteni a korpuszvezérelt kutatásba: a tudományos-értekező szövegek és a narratív próza perszónifikációinak feltérképezése is ígéretes vállalkozásnak tűnik jelen eredmények fényében. A kutatás pedig hosszabb távon a megszemélyesítés konceptuális-szemantikai modellálását is hatékonyabbá teheti, kiszabadítva azt a másodrendűség, a származtatottság és a metaforának (vagy éppen a metonímiának) való alárendelődés csapdájából.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-5 Új Nemzeti Tehetségprogramja támogatta a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból.

Hivatkozások

- Artstein, Ron – Massimo Poesio 2008. Inter-coder agreement for computational linguistics. *Computational Linguistics* 34/4:555–596.
[doi:10.1162/coli.07-034-R2](https://doi.org/10.1162/coli.07-034-R2).
- Basso, Keith H. 1967. Semantic aspects of linguistic acculturation. *American Anthropologist* 69/5:471–477. [doi:10.1525/aa.1967.69.5.02a00030](https://doi.org/10.1525/aa.1967.69.5.02a00030).
- Bernini, Marco 2023. Personification as *Élanification*. In Stephan Besser – Flora Lysen (szerk.) *Worlding the Brain. Neurocentrism, Cognition and the Challenge of the Arts and Humanities*. (Experimental Practices 3) Leiden: Brill. 113–128. [doi:10.1163/9789004681293_009](https://doi.org/10.1163/9789004681293_009).

- Blankfield, Bryan 2022. The rhetoric of *prosopopoeia*. Persuading in others' voice. In Jeanne Fahnestock – Randy Allen Harris (szerk.) *The Routledge Handbook of Language and Persuasion*. (Routledge Handbooks in Linguistics) New York: Routledge. 246–260.
- Bocharova, Jean 2016. Personification allegory and embodied cognition. In Walter Melion – Bart Ramakers (szerk.) *Personification. Embodying Meaning and Emotion*. (Intersections 41) Leiden: Brill. 41–69.
[doi:10.1163/9789004310438_003](https://doi.org/10.1163/9789004310438_003).
- DiSalvo, Carl – Francine Gemperle 2003. From seduction to fulfillment: The use of anthropomorphic form in design. *Proceedings of the 2003 international conference on Designing pleasurable products and interfaces*. Pittsburgh: ACM. 67–72.
- Dorst, Aletta G. 2011. Personification in discourse: Linguistic forms, conceptual structures and communicative functions. *Language and Literature. International Journal of Stylistics* 20/2:113–135.
[doi:10.1177/0963947010395522](https://doi.org/10.1177/0963947010395522).
- Dorst, Aletta G. – Gerben Mulder – Gerard J. Steen 2011. Recognition of personifications in fiction by non-expert readers. *Metaphor and the Social World* 1/2:174–200. [doi:10.1075/msw.1.2.04dor](https://doi.org/10.1075/msw.1.2.04dor).
- Eckart de Castilho, Richard – Éva Mújdricza-Maydt – Seid Muhie Yimam – Silvana Hartmann – Iryna Gurevych – Anette Frank – Chris Biemann 2016. A web-based tool for the integrated annotation of semantic and syntactic structures. *Proceedings of the Workshop on Language Technology Resources and Tools for Digital Humanities (LT4DH)*. Osaka: The COLING 2016 Organizing Committee. 76–84.
- Galac Ádám 2022. Megszemélyesítő konceptualizációk a látás, hallás és szaglás fogalmi tartományában: Egy kontrasztív empirikus vizsgálat eredményei. *Jelentés és Nyelvhasználat* 9/1:155–183. [doi:10.14232/jeny.2022.1.7](https://doi.org/10.14232/jeny.2022.1.7).
- Indig, Balázs – Bálint Sass – Eszter Simon – Iván Mittelholcz – Noémi Vadász – Márton Makrai 2019. One format to rule them all – The emtsv pipeline for Hungarian. *Proceedings of the 13th Linguistic Annotation Workshop*. Florence: Association for Computational Linguistics. 155–165.
- Jobst Ágnes 2008. Szövegtipológiai szempontok a sajtóműfajok leírásában. A kommentárformák szövegtani sajátosságai. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 80) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 126–134.
- Klie, Jan-Christoph – Michael Bugert – Beto Bouldosa – Richard Eckart de Castilho – Iryna Gurevych 2018. The INCEpTION Platform: Machine-assisted and knowledge-oriented interactive annotation. In Dongyan Zhao (szerk.) *Proceedings of the 27th International Conference on Computational Linguistics: System Demonstrations*. Santa Fe.: Association for Computational Linguistics. 5–9. <https://aclanthology.org/C18-2002>.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 2013. *Essentials of Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

- Melion, Walter – Bart Ramakers (szerk.) 2016. *Personification. Embodying Meaning and Emotion*. (Intersections 41) Leiden: Brill.
- Oravecz, Csaba – Tamás Váradi – Bálint Sass 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In Nicoletta Calzolari – Khalid Choukri – Thierry Declerck – Hrafn Loftsson – Bente Maegaard – Joseph Mariani – Asuncion Moreno – Jan Odiijk – Stelios Piperidis (szerk.) *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik: European Language Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- [ÉKSz.²] Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rychlý, Pavel 2008. A lexicographer-friendly association score. In Petr Sojka – Aleš Horák (szerk.) *RASLAN 2008: Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing*. Brno: Masaryk University. 6–9.
- Sájtér Laura 2008. Megszemélyesítés. In Szathmári István (szerk.) *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. (A magyar nyelv kézikönyvei 15) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 383–388.
- Simon Gábor 2012. A stílus szociolingvisztikai meghatározásáról. *Magyar Nyelv* 108/1:18–39.
- Simon, Gábor 2021. The event structure of personification in the poetry of Attila József. In József Tóth – László V. Szabó (szerk.) *Ereignis in Sprache, Literatur und Kultur. Event in Language, Literature and Culture. Beiträge der interdisziplinären Tagung an der Pannonischen Universität Veszprém vom 4. bis 6. Oktober 2018*. Berlin: Peter Lang. 67–80.
- Simon, Gábor 2022a. Identification and analysis of personification in Hungarian: The PerSECorp project. In Nicoletta Calzolari – Frédéric Béchet – Philippe Blache – Khalid Choukri – Christopher Cieri – Thierry Declerck – Sara Goggi – et al. (szerk.) *Proceedings of the Thirteenth Language Resources and Evaluation Conference*. Marseille: European Language Resources Association. 2730–2738.
- Simon, Gábor 2022b. A megismerés korpuszvezérelt vizsgálata a magyarban. Egy pilot korpusz elemzésének tanulságai. *Digitális Bölcsészettudomány* 6:3–22. [doi:10.31400/dh-hun.2022.6.4409](https://doi.org/10.31400/dh-hun.2022.6.4409).
- Simon Gábor – Bajzát Tímea – Ballagó Júlia – Hauer Kitti – Havasi Zsuzsanna – Szilágyi Eszter 2020. Az igealak köré szerveződő metaforák szerkezeti sajátosságai. In Simon Gábor – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 245–270.
- Sólyom Réka 2015. Szaknyelvi nyelvhasználat és kommentelés: Egy internetes szakmai honlap cikkeinek és fórumszövegeinek szemantikai-pragmatikai jellemzői. *Jelentés és Nyelvhasználat* 2/1:45–61. [doi:10.14232/jeny.2015.1.3](https://doi.org/10.14232/jeny.2015.1.3).
- Steen, Gerard J. – Aletta G. Dorst – J. Berenike Herrmann – Anna Kaal – Tina Krennmayr – Trijntje Pasma 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. (Converging Evidence in Language and Communication Research 14) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. [doi:10.1075/celcr.14](https://doi.org/10.1075/celcr.14).
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 19–49.

Twardzisz, Piotr 2013. *The Language of Interstate Relations. In Search of Personification*. London: Palgrave Macmillan. [doi:10.1057/97811373332707](https://doi.org/10.1057/97811373332707).

A szerzőről

Simon Gábor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszékének adjunktusa, a DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központ kutatója, a MetaID kutatócsoport vezetője. Kutatási területe a kognitív korpusznyelvészet (elsősorban a figuratív nyelvhasználat elemzése), illetve a kognitív poétika (elsősorban lírapoétikai jelenségek).

Elérhetősége: simon.gabor@btk.elte.hu